

Samhällets organisation och grupper.

Här frågas endast efter det gamla ståndssamhället med utländsk (mest tysk) adel, fria svenskar och beroende ester (före 1816 liv-egna). En skildring av det nu mellan krigen rådande tillståndet (organisation, omgrupperingar i samhället och omläggningar av näringslivet m m) behövs givetvis också. Den som vill skriva härom, kan nog göra det med åtskillig vägledning av denna frågelista. En skildring av välvningarna under de sista orosåren, alltifrån Rysslands begynnande erövring av icke-ryska länder, kan också ha en viss ledning av denna lista.

Adeln.

1. Hur kallades adeln (herrarna, baronerna, storherrarna)? Vad menades med tiske (olika skiftningar i betydelsen angivas)? Svänsk tisker (betydelse)? Eist tisker? Fanns något uttryck för svenskar-
nas friare ställning? Vari bestod den? ("svenskarna voro....., svenskarna hade.....") Vad betydde untisk? (Användes det än?) På vad sätt voro esterna sämre ställda av gammalt? - Böndernas olika arbetsuppgifter på herrgården samt arbetets organisation skall efterfrågas i annat sammanhang.

2.

2. Vilken herrgård hörde byn under? Vilket herrskap bodde där? Berätta om familjens medlemmar, så långt man minns? (På Dagö berättas i Reigi om "gal Siber-Unger", den greve Ungern som blev dömd till Sibirien för sjöröveri.)

3. Vilken makt hade herrn? Några verkliga gränser för hans makt? Kunde han säga upp byar till avflyttning? Berätta om dylika fall, exempel Buskby på Ormsö. Hans skäl därtill: vad gjordes av jorden? gav detta större avkastning? - Vart tog de uppsagda vägen? Berätta! Skulle man begära hans lov till giftermål? Hade han något att göra med den brud som skulle gifta sig?

4. Hur uppträdde herrn? (Kraff spränga in e tälla mä fjür äikar fire, sade man på Dagö; tre hästar var förspända, en fere fälhäits skuld.) Hur betedde han sig mot bonden? mot klockaren? mot prästen? Märkte bondfolket något av frun? Av barnen; kunde det hända att de lekte med bondbarn? Gick bonddöttrar eller bondsöner i tjänst på "hovet": hovs-pigor. Vilka arbeten fingo de: inomhus, utomhus? Varifrån fick herrn eljes tjänare?

5. Vad kallades herrgårdens tjänstefolk: höse, tiēnare? Vad betydde hös'n? Vilka voro de: hoppman, ampman, hovkubjas, kammartjänare, kammarpigor, kockar, kockor, kuskar, trädgårdsskötare? Hur många

tillsammans, på en höft? Hur uppträdde tjänstfolket mot bönderna? (Berätta!)

6. Hur uppträdde en bonde inför herrskapet? inför herrgårdstjänarna? Hur hälsade, hur talade, hur tänkte han?

Godsägaren och de underhavande.

7. Läkekunnighet vid hovet? Till vem gick man där? Vilka sjukdomar eller olycksfall kunde det gälla? (Berätta!) Kunde man där stämma blod bättre än hos bönderna? Fanns det sjukdomar som man inte sökte hovet för? - Vilka läkemedel fick man: brännvin, droppar, oljor, fetter, pulver, bitar, omslag, behandlingar? (Angiv sjukdom och dess läkemedel.) Bruktes brännvin för allt möjligt? (Varifrån hämtades det? dyrbart?) Betalning? Berätta om lyckade kurer, huskurer, hästkurer (trämaskmjöl för hudlösa spädbarn, piss på hudsprickor, dricka piss mot lungdot?)

8. Har herrgården vårdat sig om långvarigt sjuka? Kom herrskapet någonsin på besök i en bondstuga? (Berätta!) Vilka hänsyn togs under arbetet till en barnaföderska?

9. Har herrgården givit begravningshjälp: kista, svep^{ning}, gravöl? Endast för tjänstfolk? Var hölls begravning?

10. Understöd på ålderdom åt andra än åt tjänstfolk? Vad kunde de få: bostad (var?) mat, kläder, pengar? - Uttrycket "föda död någon"? "sköta ihjäl"? (Exempel: Herr'n fēd dēorn.)

11. Hjälptill bosättning: blott för tjänstfolk? Sällsynt eller vanligt för dem? Vad gavs dem?

12. Ersättning för förolyckade kreatur, nedbrunna byggnader? har hjälpen kommit utan bön, så fort godset fått veta olyckan? (Berätta!)

13. Åtgärder för fattigvård på godset? Donationer härtill? Särskild fattigstuga på godset?

14. Särskild undervisning ordnad av godset? Hjälptill vid skolbyggen? (Herr Julius von Ramm på Vippal hovet skänkte byggplats, kanske också virke.) Baron Taube på Rickholtz bekostade utbildning av bygdens första barnmorska, gav henne bostad och bränsle. Han gav alltid julgåvor till alla i Höbrings skola, där herrgårdsarbetarnas barn undervisades, och varje läsår gav han penningpremium åt den flitigaste pojken, respektive flickan i var och en av de 3 klasserna. Exempel på att godsägaren direkt motarbetat eller yttrat mot-

vilja mot folkskolor?

15. När herrgården gjorde talkar. (Berätta!) När? Varför? Vid vilka förrättningar? Vilka uppdukningar? Var? Varifrån matkärll, drickskannor, bestick? Herrskapet närvarande? Deltog herrskapet riktigt? Roligheter? (Jämför Johannes Pöhls skildring i Söderbäcks Rågöborna 317-119. - Mycket enklare och mindre hjärtligt har det gått till vid Hohenholm på Dagö, när greven gjorde "talko åt arbetsträlarna en dag vart år".)

16. Gåvor? Vid jul: till tjänstfolket, till fattiga? kläder, matvaror, ljus, pengar?

17. Godsägaren och husagan.

De goda sidor som husbondeväldet kan ha haft, fördunklas i hög grad av de bestraffningar, som godsägarna ha ådömt eller låtit ådöma. Dels var straffen råa, ofta hårda, kanske grymma, dels voro de kränkande för människovärdet. Man kan dock ej alls förstå vad som skedde, ifall man ej hört vad till exempel Evangeliska Fosterlandsstiftelsens missionärer som Österblom berättat: att bönderna ofta var opålitliga, tjuvaktiga, försupna och lata. (H'e änt sind te stäla från höve.) Vilka förseelser kunde det gälla? Berätta här om så rättvist som möjligt. Blanda inte ihop olika tider och olika

händelser till någon sorts "allmän" skildring

18. Förekom någon regelrätt dom i 2 länsmäns närvaro, som lagen krävde? Dönde godsägaren alltid själv? Var han närvarande? Var, när, hur verkställdes bestraffningen? Genom vem? Varav bestod gisslet? Vilka skadeverkningar kunde uppkomma? Hur sökte man förebygga straffets skadeverkan: /^{ha ett rågkorn under tungan?} Har det funnits något gårdshäkte på herrgården? Meningen därmed?

Kyrkan och dess folk i samhället.

19. Skildra hur socknen styrdes av gammalt. Vilken roll hade adelsmännen i socknen? En av dem (vilken?) tillsatte väl präst? Kallades han kyrkans patron eller eljes vad? Brukade godsägaren vara flitigt i kyrkan? Var satt han? Uppträdde han i kyrkan som de andra? Fanns det något kyrkoråd där han var ordförande? Vilka voro i så fall med där, och hur utsågos de? Vad kallades detta råd?

20. Berätta om prästens ställning: gentemot herrgården, gentemot klockaren och andra kyrkans anställda, gentemot bönderna! När sökte bönderna prästen? Berätta minnen om olika präster! Hur ställde de sig till svenskheten? Vad kallades prästen: vid tilltal? i omtal? Fanns det, som i Reigi på Dagö, särskilda kyrkobönder som hade viss arbetsplikt på prästgården? Hur fick eljes prästen sin jord bearbetad? Hur brukades prästjorden på Runö, innan den uppdelades på bönderna (Klein sid 70)? Hade bönderna något att göra med prästfrun? prästbarnen? Hur var det att tjäna på prästgården? (På Dagö berättar man om renlighet, ordning, viss välvilja men också tungt arbete, bland annat att spinna kohår till mattor.)

21. Vilka årliga inkomster hade kyrkan? Betalade man för gård eller för person? När och till vem var det uppbörd? Gick detta allt till

prästens lön? Vad fick han för: dop, konfirmation, lysning, vigsel, begravning (av olika åldrar)? Vad gick härav till kyrkan, till prästen? Kyrkokassans inkomster genom kollekt: avsevärda summor eller obetydligt? Kyrkokassans utgifter: ljus, vin, oblater (hur och var tillverkades de?), hjälpverksamhet i socknen? Revision? Vem svarade för kyrkokassan?

22. Fanns det kyrkvärder? Vad kallades de: kyrkoförnyndare, sexmän, samvetsgrannar? Antal och nationalitet? Hur tillsattes de? För hur lång tid? Ersättning? Deras uppgift: i fråga om kyrkobyggnadens, prästgårdens, kyrkogårdens vård och underhåll? Var sutto de i kyrkan? Vem gick med håven av gammalt? (Hurdan håv?) Vartill brukades kollekten?

23. Hur utsågs han som fick ersätta prästen, om präst saknades? Köstar? Föreläsare? Kunde han kallas klockare? hans tjänst? Var uppträder han i kyrkan? Hans inkomster: bostad? brödsäd och dylikt? pengar?

24. Hur många klockor hade kyrkan? Hade de namn? Hur ringer man till gudstjänst? Vem ringer då? Lika alla tre gånger? Ringning morgon och kväll? Endast lördagskvällen? Hur kallades den ringningen? Ringning för en avliden: när, hur (lika för man och kvinna, ung och gammal)?

Vem ringer då? Vad kallas den ringningen? Ringes det även under gudstjänst, efter tacksägelsen (hur kallas denna)? Ringning eller annat klockljud vid bröllop? Skulle man buga, niga, bedja, när det ringde? Vilken bön? Korstecken? - Hur ringdes vid eldsvåda (benämning)? - Vad sade klockorna? - Ringning vid körd vid somliga tillfällen? (när kejsaren var död? vid mobilisering?) - Vem sopar och dammar i kyrkan, vem byter ljus? Vem tänder? Fanns det någon eldning?

25. Menighetens plats i kyrkan: männen till höger (södra sidan), kvinnorna till vänster (norra sidan)? Alltjämt så? Särskilda bänkplatser för bönder, lösman, fattiga, konfirmander (av gammalt)? Knäböjande bön efter inträdet i kyrkan? (Andra frågor om kyrkan i annat sammanhang.)

Det världsliga samhället: domstolar och andra myndigheter.

26. Vad visste man om lagen och dess innehåll till den enskildes skydd? Kunde man läsa de gamla privilegiebrevet? Vad ansåg man dem ha för innehåll? Vad ha fäderna berättat angående det skydd, som de gamla breven givit eller inte förmått giva? (Utförligare frågor på denna punkt förbigås tills vidare.)

27. Fanns det någon lagkunnig i byn? Hur hade förfäderna gått till väga, när de sökte domstolarnas, guvernörens eller kejsarens hjälp? Vem skrev för dem? Vem gav dem råd? Vem gjorde dem eniga? Hur betalades kostnaderna? Hur gav man fullmakter åt en talesman, när man inte kunde skriva?

28. Domstolar fanns från 1800-talets början tre för bönderna:
 a/ sockenrätten: domare var en adlig i socknen med 2 bisittare, valda av bönder bland bönder; till rättens tjänst fanns en skrivare. Dömde i mindre mål.
 b/ kretsdomstolen: adlig kretsdomare + 2 adliga och 2 bönder. I mål som rörde svenskarna inträdde dessutom två svenska bönder i Hapsals kretsdomstol.
 c/ överlandrätten i Reval under generalguvernörens ledning. Där fanns svensk tolk och översättare.

29. Hur mycket kommer man ihåg av detta rättsväsen? Vad kallades sockenrätten? Minns man någon som var medlem av den? Valdes samme man om gång på gång? Vem brukade vara skrivare: prästen? Var och hur ofta sammanträdde rätten? Fanns det någon rättsstuga? När byggdes i så fall den? ("Rättsstugan står nu uppbyggd och fager", sade kyrkoherden Girgenson på Dagö vid invigningen, "men sker här orätt, då falle dessa väggar ner!") Minns man några domar i sockenrätten eller eljes? Minns man exempel på att de svenska bönderna - i motsats mot de estniska - kunde allt efter tvistemålets natur klaga hos vilken som helst av dessa domstolar, eller att svenskar-na hade rätten att gå vidare med klagomål till guvernören, till kungen (kejsaren och hans dömande senat)? Har man kunskap om brev från guvernören? Kände man t ex hans namn på ett dokument? Kunde klagande bönder få skydd av honom eller av kungen (kejsaren)? Hjälpte det alltid med skyddsbrev? Vad ha de gamle berättat om klagomål hos kungen (kejsaren)? De tre männen från äiana, som gick till svänska käjsarn, var det västropas män? Berätta om män som ha varit ute i dylika ärenden.

30. Ordningsmakten i äldre tid låg i händerna på följande myndigheter:

a/ Länsmannen, en bonde. Vad kallades han: länsman, talit'n, ålder-man, rätsman, sökn-man? Minns man namnet oppersman på Runö? Fanns det en i varje by eller hade han flera byar att svara för? Valdes

han av bönderna? Eller tillsattes han av godsägaren? Brukade han väljas om? Brukade man ta länsman gång efter annan ur samma familj? Brukade man välja bisittare i sockenrätten bland länsmännen? (Se Domstolar) Hade han någon utbildning? Lön? Fick godsägaren döma honom till kroppsstraff? Länsmans uppgift: för ordningen (gårds-gårdar, vägar, broar?) och för lagens efterlevnad (polisman)? Hade han med skatten att göra? Var och när upptogs kronans skatt? Vart överlämnade han den? Hade han i så fall någon skrivare? Eller fick sockenrättens skrivare (prästen?) hjälpa länsman efter länsman i by efter by?? Det kunde väl aldrig gå? - Hade länsman med krono-magasinet att göra (krūnas spikarn, hū-spikarn)? Vad gjorde han där? Avskaffades dessa spickare omkring 1900? Berätta om högt förtjänta länsmän; exempel Johannes Wibusk, Simas i Klottarp, på 1860-talet.

Hade länsman någon medhjälpare i somliga byar, i alla? Kunde den mannen kallas sothnik, by-kubjas? Eller länsman även han? Gick denna syssla i körd i byn? Hans uppgift? Hade han kavel, rull, (budkavle eller dylikt), när han kallade ihop byn? Hur gick det till? Hur såg kaveln ut? (Rita!) Berätta om den! Talesätt om den? Skar man märken i den? Hade länsmans biträde något horn som han blåste i? (Rita! Varav och hur var det gjort?) Hur blåste han: särskild signal? Vilka ärenden kunde det då gälla?

b/ Godsägaren: han svarade för ordningen på godset; hit hörde hans rätt att utdela kroppsstraff (husaga), egentligen först efter samråd med 2 länsmän; se ovan under Adeln.

c/ Hakerichtern, en adelsman, med 2 adliga bisittare, för 3 år valda av adelsförsamlingen; förvaltade ett större distrikt. - Har man något minne av denne ämbetsman (håkariftarn, rätsherrn, eller dylikt)? Några exempel på hur han kunde uppträda?

31. Hur mycket såg man av ryska myndigheter och förordningar på tsartiden fram till förra världskriget?

a/ Har man sett kejsaren i andra svenska bygder än på L Rågö? (Även på Stora Rågö?)

b/ Syntes högre ryska ämbetsmän med ryskt språk ibland?

c/ Ryska språket i ämbetsverken från 1880-talet: berätta!

d/ Syntes ryska officerare och soldater någon gång?

e/ Polisen: uriadniken, hade han samma uppgift som länsman hade haft?

f/ Fanns det strandridare, strandvaktare, sjölidsvaktare längs hela kusten? Var hörde de hemma? Ester? (En svensk från Reigi med namnet Börjer har varit strandvaktare i Spitham på 1800-talet.)

g/ Berätta om pojkar som "gick till soldat" och som slutligen återvände hem!

h/ Ryska språket i skolorna: Vem undervisade? Vilka böcker lästes? Hur mycket lärde man? En rysk lärare och en svensk? Straff för att tala svenska?

i/ Den ryska (grekiska) kyrkan:

När började myndigheterna ivra för avfall till den? Hur sökte de verka för den: kyrkobyggen, löften, påtryckningar? Vilka övergick: män först, eller kvinnor först? Berätta! Hur uppträdde poperna? Fick man ge löften? Fick man ett silverkors? Nytt dop? Hur gick det till i kyrkan? Hur gick det efter 1920: vilka förblev trogna längst?

Byn och bönderna.

32. Hur visste man bestämt, vilka gårdar som hörde till ena eller andra byn, om de lågo tätt tillsammans? (Exempel Buskas och Bakbyn i Reigi på Dagö, räknades ibland som delar av Svenskbyn, ibland som särskilda byar.)

33. Fanns det av gammalt någon stämma, dit alla myndiga personer var pliktiga att samlas? Fick husbonden böta, om han uteblev från sådan sammankomst? Vad kallades stämman: landskap (som på Runö), backstämma (för flera byar, som på Rågöarna; för båda öarna? av ålder?): sockenstämma, vēlds-stämma eller - för enstaka byar - grannstämma (sades alltid så på Stora Rågö?), bystämma (på Lilla Rågö?), gramade (som i Gammalsvenskby)?

Eller var vēlds-stämman en senare inrättning? Kanske rentav efter 1920? Hur var det då?

34. Vem beslöt när stämman skulle samlas? Hur skedde kallelsen? Var möttes man? Vilka fick vara med: alla husbönder? änkor som ägde jord? lösmän? gamla som lämnat husbondeväldet? sommarmän och annat tjänstfolk? Alltså alla över viss ålder? Eller alla som ägde och skattade för jord? ("En man otter brē ska goa näst taletai", hette det på Runö.)

35. Brukade var och en yttra sig? Talade flera på en gång i början? Berätta om folk som hade stor förmåga att lägga sina ord. Fanns det personer för vilka alla andra tystnade av vördnad, respektive intresse? Vilken roll hade sedvanan när den enskilde eller stämman beslöt sig? Berätta om tillfällena då gammalt bruk hållit stånd, även om goda skäl givits för en ändring ("det brukas inte så hos oss"). Berätta om fall då gammalt bruk frångåtts och orsakerna därtill. Giv exempel på egensinnighet i motsats mot vördnad för det gamla; för begåvning och smidighet i motsats mot sedvanan. Hur åstadkoms endräkt på stämman? Brukade det finnas ledande personer som man gärna följde? Brukade detta vara förmöget folk? Giv exempel på vare sig "rik" eller "fattig" som förstått att skaffa sig stort anseende för klokhet och rättrådighet.

36. Hur fattades själva beslutet? Enhällighet? Beskriv ordförandens roll när man slutat tala och ville komma till beslut. Rösträkning ibland? Ofta? Stundom? I så fall när? Vissa slag av ärenden? Vid omstridda personval givetvis, men dessutom? Vem röstade då först: den mäktigaste eller den yngste? Förekom någonsin att man gjorde tiggande omröstning med olikfärgade kulor, pinnar eller dylikt? Den eller de som inte var nöjda, brukade de tiga eller högljutt ge missnöje till kända? Skrevs beslutet i bok?

37. I gammal tid ha stämmorna tydligen haft stor vikt, när en menighet tänkte klaga (till exempel hos kungen). Det gällde då dels att vinna endräkt, dels att undgå godsägaren och hans folk. Berätta härom!

Hur kunde man i gammal tid ge fullmakter åt en talesman, då man inte kunde skriva? Hur tecknade en bonde under en handling, då han inte kunde skriva? Fanns det tecken för varje gård eller för varje husbonde? Tog han med sig märket om han flyttade (till exempel genom gifte)? Räkna upp märkena i byn! Brukades alltid bestämd ordning? Vad kallades de (gårdsmärke, husmärke, märke)?

38. Vilka uppgifter hade stämmorna under 1800-talets senare del och fram till 1920? Vilka ärenden förekommo? Hade man att bestämma om bruket av en gård, om den blev utan brukare? Om förmyndare? Om skyldighet att göra gårdsgård (hägna gård, laga gård = bygga ny, göra gården hel)? Om rätta gränser mellan ägorna? Om skolhus och lärare?

Samhällsskikt bland bönderna.

Uppgiv vid skildringen vilken tid som avses: tiden innan bönderna började friköpa jord; tiden därefter till 1918; eller estniska tiden 1920-39. Skildra gärna alla tre perioderna efter varandra, där det lämpar sig.

39. Vilka skikt av samhällsmedlemmar fanns bland bönderna? Skildra motsatsen mellan förmögnare bönder och fattigare bönder; större gårdar och smärre gårdar. (Namn: helhemman, hel gård, odelad gård eller halvt hemman, fjärdedels gård, delad gård?) Bonde i byn respektive icke bonde i byn; jordägande respektive jordlösa. (Benämning? lösman, bakom-man, bakom-folk, bastu-karlar, sinders-folk, bredveders-folk? Funnos dessa namn? Angiv noggrann betydelse för vart och ett!)

40. Var bönder och lösman alltid lika beroende av godsägaren? Kunde en bondgård bli uppdelad till lösmansställen, eller en lösman arbeta sig upp till bonde? Kunde nya lösmansställen tas upp? Vem gav i så fall löfte därtill? Vems jord togs då i bruk? Var låg den jorden, räknat från byn och dess åkerområde?

Eller hängde jorduppdelningen så ihop med skattläggningen och med arbetsdagar på herrgård eller prästgård, att förändringar blev nästan omöjliga? Var förvarades böckerna om jorden? Hur bestämdes skattens storlek? Hur ofta gjordes ny skattläggning?

Olikheter i fråga om bostäder, mathållning och kläder skall utfrågas i annat sammanhang.

41. Fanns det folk bland de jordlösa som hade aktade yrken, tillräckligt givande för att leva på dem?

Exempel: skräddare (hur kallades manfolks-, respektive kvinnfolks-skräddare?), sömmerskor (Gärde-Anders vanföra dotter i Reigi sydde mot arbetshjälp med plöjning, slåtter och skörd), bysmeder, hovsmeder (som även gjorde arbete åt bönder? I Reigi var svensken Anders Greis den siste herrgårdssmeden; han hade lösmansställe), bleckmästare, skomakare (eller sade man som på Dagö: Han som änt kan gärna ått se stiväl, han tarvar änt inga brū ått se), snickare, (dislare?), vagnmakare? Hur mycket av sådana arbeten fick var och en sköta själv; hur mycket behov fanns av verkliga ämbetsmän? (Kallades de så, eller eljes hur?) - Fanns det gårdnamn som Skrädars, Smēns, Skomåkars, eller liknande?

42. Brukade föreläsaren och skolläraren (benämning?) även ha bondgårdar? Hur sköttes i så fall deras jord? Deltogo de i allt som bönder och räknades som andra bönder? Hur länge har man haft handelsbodar? Vad kallades de: innehavaren, hans hustru, den eller de anställda? Räknades handelsmannen och hans folk förmer än bönder? - Kyrkotjänaren, som skötte renhållningen i kyrkan, var det en bonde? - Fanns det särskild barnmorska med någon eller ingen utbildning men lång praktik? Var hon duglig och klok, vänlig eller barsk? Hur bemöttes hon?

Vid Sävörs i Klottarp har fordom funnits en spelman (spälar-dād) som kunde spela fiol på bröllop och talkar och var mycket uppburen, innan väckelsen kom. Spelmän från andra orter: på fiol, drompipa, tagelharpa? Berätta!

Fanns det folk som räknade sig själva förmer än bönder? Vad menade esterna med kadakasaks?

43. Berätta om kringdragande hantverkare (bleckjudar?), uppköpare och andra. Vad kallades de? - Vad avsåg man med uttrycket: han e som än jūd? Hur och var arbetade de? Vad hade de att erbjuda eller vad ville de köpa? Var gav man dem kvarter?

Gällde det affärer med reda pengar? (Närmare utfrågning härav i annat sammanhang.)

Finns ordet väga-fär? Vad betyder det?

44. Fanns det också mindre aktade eller direkt missaktade sysselsättningar, som jordlösa tvingats ägna sig åt? Brukade till exempel fordom vilken bonde som helst kastrera eller slakta och flå utgamla hästar? Vad kallades eljes han som gjorde det? Vad kallades en utgammal häst? Hur gick slaktarn tillväga? Vad fick han för arbetet? Gjorde bönderna det själva numera? Varför i så fall? Åt man kötttet numera? (He m'ike närn jäta! sa Lisa Bäckman på Dagö med övertygelse.) Togs någoting till vara? - Fanns det någon lös kvinna i en eller annan by? Hade hon något yrke?

Bönder i förhållande till anställda.

45. Brukade bonden ha betalt arbetsfolk? Var det skillnad i detta fall mellan större bönder och småbönder? Hade en lösman någonsin avlönat folk? Anställdes arbetsfolk endast över sommaren? Hela året? Både pojkar och flickor? Kallades de tjänare? Eller vad eljes? Vilka villkor hade de? Lön: pengar, kläder, särsk. spannmål? Levde de med husbonden "i ett bröd"? (Eller hur sade man?) Hur sutto de vid bordet? Hade de något eget krypin, möbler särskilt för sig? Hur bodde de: om vintern? om sommaren? i höet på sommaren? på någon höslåde? Hur mycket hade de av sängutrustning? (Glöm inte att för jämförelsens skull nämna hur husbondfolket, hur de gamla hade det i samma avseende.) När hade tjänstfolket fritid? Kunde de ha fritt, medan bondfolket ännu arbetade? Hur begagnade de sin fritid? Var det skillnad i arbetsresultat mellan pojkar och flickor?

46. Giv exempel på arbetsamhet hos "förmöget" folk eller hos "fattigt" folk, på vilja att ta sig uppåt, att skaffa sig yrkesmässig eller boklig utbildning trots tungt arbete. Exempel på "fattigt" folk som visste skaffa sig allmän aktning genom god karaktär, allmänt bildningsintresse, arbete för svenska språket och odlingen.

Berätta också om motsatsen: exempel på lojhet, liknöjdhet, lättja om de funnos.

47. Förekom giftermål mellan olika förmögna eller mellan unga, där ena parten av annat skäl ville vara förmer? Vem bestämde om frieriet i så fall? (En man som fått avslag hos föräldrarna i flera gårdar, blev till sist på ett ställe mottagen så beredvilligt av modern, att han gav sig på dörren utan att fråga.)

Kunde det hända (till exempel på en stämma) att någon sade högt: "Lösmanen skall vara tyst, när bönderna språka?" Hände det att man i en gård skilde mellan bondens söner och bakom-mannens söner? Hur syntes det i så fall? Kunde man tänka sig tävling om äran mellan bonde och lösman, mellan husbondfolk och tjänstfolk? Exempel: att lösman körde om en bonde i släden från julottan? (Brukade man tävla i kappkörning då?) Eller att sommarpiggen tog berömmet ifrån husmor för duglighet?

48. Berätta om misshälligheter som kunde uppstå och som belyser uppfattningen om olika lager inom samhället: skvaller? trätor? slagsmål? släktgräl eller släkthat? processer?

Om gamla, utfattiga, orkes- eller försvarslösa samt avsigkomna.

49. Hur ordnades det för de gamla som avstått husbondeväldet men bodde kvar? Berätta! Finns ordet galfolksdäil'n? Andra benämningar? Var och hur bodde de gamla? Åto de för sig eller var sutto de eljes? Hade de kvar någon jordlapp? någon ko? någon sparad penning?

50. Vad kallades fattigt folk, folk utan land? allmänt? nedsättande uttryck? ömkande uttryck? Hur redde sig ensamma män och kvinnor som blivit utan släkt boende på ett litet ställe? Exempel: de sista gamla som bodde i rökstugor, såsom vid Håkabackan eller i Kärrslätt (med stugugnen eldad från "förstun"). Hur fingo de mat? och ved? Hur sköttes höbärgningen, vem myllade deras potatis (kallades det stacka, mylla eller dylikt?), vem lagade taket? Hade de mer än en ko?

51. Hur gick det för föräldralösa barn? (Hur kallades de?) -
Från Gammalsvenskby berättar en kvinna: hon hade helt tanklöst
glömt bort arbetet tillsammans med sina lekkamrater; när de mötte
far, fick hon själv två rapp, de andra ett rapp, men en liten
föräldralös gick han tigande förbi.

Hur och av vilka ordnades förmyndarskap? Vad kallades förmyndaren,
myndlingen? Vilken roll hade änkan? Förmyndarens ansvar? Hur kunde
det vara för barn utom äktenskapet? (Vad kallades de?) Kanske rätt
olika i olika fall? Fanns det flera förr än nu?

52. Fattigvårdens former.

Skildra hur tiderna ha ändrat sig på detta område, för det ha de
väl gjort?

Hände det att närmaste släkten nekade ta sig an en utfattig orkes-
lös anförvant? (Hur långt räknades den närmaste släkten? Benämning-
ar!)

Vad kallades fattighjon, som blev omhändertaget? stackare? Vilka
former hade fattigvården? Fick hjonet vistas i byns *(bondgårdar)*
viss tid efter körd? Hur länge? Hurdan sängplats? Hade de något
visst bestämt att fordra? Berätta om godhet eller motsatsen hos
byfolket, om skämtsamhet eller illmarighet hos hjonen. Förekom
utaackordering till den som åtog sig hjonet för minsta ersättning?
eventuellt i samband med formlig auktion? Exempel på fattiga som
varit vid gott mot i liknande situationer?

Vad gjorde kyrkan för de fattiga? Direkt hjälp vid särskilda tider?
Jul? Rätt att tigga vid kyrkdörren? Ordet kyrkfattiga?

53. Förekom andra former av tiggeri av åsidosatta personer även
i familjer som inte var utfattiga? - Anders, en gammal svensk på
Dagö, hade före jul gått och tiggat ull i gårdarna till kläder.
Han sov här och där i byarna också, fast det inte var mer än några
verst (kilometer) hem. Hos en gammal svenska fick han öl med
honung. - Gamle Pears Jän i Saksby gick fordom med tiggarpåsen
nyårsdagen. Han läste då en lång inlärd välgångsönskan och så fick
han matvaror.

Har man börjat bygga fattigstugor? Hurdant folk togs in där:
utgamla, lytta, sinnesrubbade? (Benämningar!)

54. Vård eller total vanvård av sinnessjuka? Har prästen ingripit ofta som på ett håll, där han länge lät en oregelig make och farbo på prästgården, eftersom det var fara till livet för de hemmarande? Den sjuke hade hotat prästfrun men hon hade fattat mod, rätat upp sig och sagt: "Jesus har övervunnit." Sen hade det blivit en kris till det bättre.

Hur betraktades vansinnet? Som sjukdom? Som onda andars verk? Som djävulens verk? Exempel på skräck för de sjuka? på grym behandling? på tanklöst gyckel med dem?

55. Varför hjälpte man? av slätkänsla? - av allmän medkänsla? - av kristlig kärlek? - av egennytta, till exempel vid utackordering? Finns det exempel på skilda motiv?